

Paragaudžio dvaro savininkas Antanas Montvila*

Vida Girininkienė

Šiandien Paragaudžio dvaro nebėra nė pėdsako. Ir jo buvusių savininkų Montvilų pavardės niekas nebepamena. Tačiau prieš 150 metų Paragaudyje, Kvėdarneje ir aplinkiniuose dvaruose vyko aktyvus kultūrinis ir politinis gyvenimas, kurį organizavo ir jame dalyvavo išimtinai aplinkinių vietovių dvarininkai. Giliau pasidomėjus jų biografijomis ir veikla, galima būtų manyti, jog būta kažkokio neįforminto sambūrio. Vienas jo vadovų, arba aktyviausių dalyvių, ir buvo Paragaudžio dvaro savininkas Antanas Montvila, stipraus kūno sudėjimo, tamsių plaukų, apie 35 metų vidutinio ūgio viengungis.

Istorinėje literatūroje Antano Montvilos pavardė yra žinoma dėl nepavykusio ketinimo Klaipėdoje atspausdinti du Mikalojaus Akelaičio kūrinius, vadinamus atsišaukimais, – „Pasaka Senelio“ ir „Gromata Wylniaus Senelio“. Šio įvykio šaltinis – dvejų dalių 456 lapų byla, saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve¹.

Su šia byla 1925 m. leidinyje „Karo archyvas“ visuomenę supažindino teisininkas ir istorikas Augustinas Janulaitis. Ten pat jis atspausdino ir minėtus M. Akelaičio kūrinius bei 1831 metų sukilėlių lietuvišką dainą (arba giesmę, himną) „Neprapuls munsu Tiewini pakol mas giwensma“² – tobulai perdirbtą „Jeszcze Polska nie zginęła“ variantą. Daugiau

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2002 11 08.

¹ Дело по рапорту Россиенского комиссара по пограничным делам с Пруссиию о 10 тыс. экземпляров писем на Литовском языке возмутительного содержания (1861 05 25 – 1870 01 15), LVIA, f. 378, PS, 1861, b. 16, d. 1; Дело о заказе студентом Буцевичем в Мемеле 10 тыс. экземпляров возмутительных писем (1861 06 29–1874 01 12), LVIA, f. 378, PS, 1861, b. 16, d. 2.

² Janulaitis A. Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–64 m. sukilimo raštai, *Karo archyvas*, Kaunas, 1925, t. 1, p. 207–216.

duomenų apie šią bylą yra A. Janulaičio parašytoje M. Akelaičio biografijoje, kurios mašinėle parašytą rankraštį spaudai parengė istorikai Juozas Jurginis ir Antanas Tyla³.

Tiek A. Janulaičio, tiek ir išsamiaje A. Tylos straipsnyje, kuriame taip pat nagrinėjama minėta byla⁴, neskiriama dėmesio nei A. Montvilai, nei kitiems apie Kvėdarną gyvenusiems patriotams. Jie taip ir lieka atsitiktiniai dalyviai gana painioje istorijoje. Iki šiol nepatikslintas A. Janulaičio akivaizdžiai klaidingas tvirtinimas, jog Bronislovas Bucevičius ir Antanas Montvila nieko neslėpė, viską prisipažino ir todėl buvę nubausti palyginus nesunkiai – tik po kelis mėnesius kalėjimo⁵. Deja, už šią veiklą, kaip rodo minėtos bylos dokumentai, B. Bucevičius turėjo nutraukti studijas Kijevo universitete ir net 12 metų priverstinai tarnauti Jaroslavyje. O Antanas Montvila 1863 m. buvo sukilėlių gretose ir už tai buvo išsiųstas į Olonecą (Karelija), kur XIX a. antrojoje pusėje buvo tremiami politiniai kaliniai.

Dalis minėtos bylos dokumentų yra skelbti Maskvoje išleistame 1863 m. sukilimo dokumentų rinkinyje⁶, tačiau ir jie nepateikia įvykių eigos. Todėl yra tikslinga dar kartą atidžiai perversti su „*lietuviškų raštų*“ spausdinimu susijusios bylos lapus, didžiausią dėmesį skiriant jos „kaltininkams“ – Antanui Montvilai ir kitiems Kvėdarnos (dalinei ir Laukuvos) valsčiaus dvarininkams. Atkreiptinas dėmesys į šioje byloje tardytų ar apklaustų asmenų gebėjimą išsisukinėti, meluoti, apsiginti. Būtent dėl to žandarai ne kartą atsidūrė kvailių vietoje, o M. Akelaičio ir to meto knygnešio Jono Katučio jiems apskritai nepavyko sugauti – per tuos „melus“ šie spėjo pasprukti.

Visos datos pagal naująjį, t. y. dabartinį kalendorių.

Istoriniuose šaltiniuose minima, jog Paragaudžio dvaro savininkas 1613–1614 m. buvo Motiejus Burba⁷. 1762 m. rugsėjo 25 d. Tadas Jutkevičius Paragaudį (dokumente – Paragaudžio Jutkiškes) pardavė Jurgiui ir Sofijai Montviloms⁸. 1781 m. dvarą valdė Anupras Montvila⁹, Antano Montvilos senelis, o gal ir tėvas (dokumentuose minima, jog Anupras Montvila yra Antano, Aleksandro ir Julijono Montvilų tėvas).

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje saugomas 1844 m. lapkričio 16 d. Paragaudžio dvaro, kuris tuo metu pagal paveldėjimo teisę priklausęs dvarininkei Marijai Montvilienei¹⁰, Antano Montvilos motinai, inventorinis aprašymas. Dvarui priklausė Paragaudžio ir Dvarviečių (Дворвице) kaimai bei miško dalis, vadinama Marilias (Marijos miškas?), – iš viso 448 dešimtinės¹¹, t. y. 489,44 ha žemės (1 dešimtinė – 1,0925 ha). Marilias'e gyveno Ilvedaras Vaicekauskas su žmona Kunigunda. Kaimuose buvo 19 sodybų – 11 Paragaudyje ir 8 Dvarviečiuose. Paragaudyje gyveno dvarininkai Andrejus Pacevičius ir Aleksandras Katauskis, Dvarviečiuose – Antanas Bacevičius bei Kleofas Racevičius¹². 1861 m. Marija Montviliene jau buvo mirusi, dvarą valdė Antanas Montvila, tikriausiai vyriausias iš trijų brolių. Jis gimė apie 1823–1824 m., nes 1864 m. dokumentuose nurodoma, kad jam yra 40 metų¹³. Ketveriais ar penkeriais me-

³ Janulaitis A. *Mikalojus Akelaitis*, Vilnius, 1969 (Lietuvos istorijos instituto leidinys).

⁴ Tyla A. Pastabos dėl M. Akelaičio kūrybinio palikimo, kn. A. Janulaitis, *Mikalojus Akelaitis...*, p. 79–88.

⁵ Janulaitis A. *Mikalojus Akelaitis...*, p. 55.

⁶ *Восстание 1863 года. Материалы и документы. Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг.*, Москва, 1964, с. 21–30.

⁷ MAB, f. 198, b. 598, l. 1.

⁸ *Ten pat*, b. 687, l. 1.

⁹ *Ten pat*, b. 690, l. 1.

¹⁰ MAB, f. 198, b. 101, l. 1.

¹¹ *Ten pat*, l. 2.

¹² *Ten pat*, l. 3–4.

¹³ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 1108, l. 1.

tais už Antaną jaunesnis brolis Julijonas gyveno Dvarviečiuose. Abu broliai buvo mokęsi Kauno gimnazijoje. Julijonas, baigęs 6-ias gimnazijos klases, kurį laiką tarnavo Kauno gubernijos valdyboje¹⁴. Apie Aleksandrą Montvilą duomenų nepavyko rasti.

Bet grįžkime prie „*lietuviškų raštų*“ spausdinimo bylos. Sprendžiant iš įvykių eigos, byla buvo pradėta gegužės 31 d.¹⁵ pagal iš Klaipėdos parašytą Prūsijos policijos seržanto Albrechto raportą Rusijos konsului A. Trentovijui. Albrechtas rašė, jog iš Raseinių kilęs apskrities laikrodininkas K. Ruikovičius po 1831 m. sukilimo apsigyveno Klaipėdoje. Ruikovičiaus bute renkasi visi Raseinių apskrities dvarininkai, ten randa uždraustų knygų, brošiūrų ir laikraščių, laiškų iš Paryžiaus. Albrechtas, apsimetęs civiliu, lankėsi pas Ruikovičių, bandė įgyti jo pasitikėjimą ir iš pokalbio suvokė, jog „*Kauno gubernijoje visi dvarininkai, ypač žemaičiai, bendrauja tarpusavyje, pastoviai susirašinėja su Paryžiumi ir kitomis vietomis, stengiasi į savo pusę pritraukti valstiečius, netgi valstybinius, teigdami, kad valstybė dėl jų nieko nedaro, o tik trukdo įrodyti, jog visi lygūs*“. Iš Ruikovičiaus Albrechtas sužinojo apie užsakymą atspausdinti „*10 tūkstančių atsišaukimų lietuvių kalba, skirtų valstiečiams*“. Iš raporto aiškėja, jog Ruikovičius bandė suklaidinti Albrechtą, duodamas jam suprasti, jog spausdinti lietuviškus tekstus užsakė Vladislovas Bucevičius ir Antanas Grajevskis, tačiau jie tyčia sumainę vardus, o ne pavardes, tad ant vizitinės kortelės pavyzdžio buvusi užrašyta klaidinga Bronislovo Bucevičiaus pavardė. Dabar Albrechtui reikėjo pasamdyti žmogų, kuris sektų Ruikovičių, ir aprašyti visus Bucevičius, kurių apie Kvėdarną ir Laukuvą buvo nemažai. Šiame raporte minimas ir laisvasis valstietis Jonas Katutis iš Lembo kaimo¹⁶.

Birželio 2 d. Trentovijus pranešė, jog spaustuvininkas Horchas pagaliau (pabraukta mano – V. G.) prisipažino, jog kažkoks Bronislovas Bucevičius, užsakęs jam atspausdinti 100 vizitinių kortelių pagal paliktą pavyzdį, yra tas pats, kuris, lydintas laikrodininko Ruikovičiaus, perdavė jam 2 lietuviškus kūrinius, prašydamas juos išspausdinti¹⁷. Bet pas jį buvo ne Ruikovičius! Beje, Hermanas Horchas (Horch) buvo pirmosios poligrafijos įmonės Klaipėdoje savininko Frydricho Vilhelmo Horcho vyresnysis sūnus. 1855 m. po tėvo mirties ir spaustuvės gaisro jis įkūrė naują poligrafijos įmonę, pavadinę ją „F. V. Horcho našlė“. Abiejose spaustuvėse buvo spausdinamos lietuviškos knygos bei periodika¹⁸.

Birželio 13 d. Albrechtas pranešė, jog, be B. Bucevičiaus, pateikiant užsakymą H. Horchui, dalyvavę dar 2 lenkai: kažkoks Drajevskis, gyvenantis netoli Kvėdarnos, senas storas žmogelis, ir kitas, jaunas, pavarde Srokas¹⁹. „Pasakos Senelio“ ir „Gromata Wylniaus Senelio“ nuorašus (lietuvių kalba) Rusijos komisaras pasienio su Prūsija reikalams Kochas I (jo būstinė buvo Jurbarke) pateikė Vilniaus generalgubernatoriui V. Nazimovui. Juos galėjo perrašyti tik gerai lietuvių kalbą mokantis žmogus.

Birželio 30 d. Bronislovo Bucevičiaus motinos namuose Judrėnų kaime buvo padaryta krata, kurios metu nieko ypatingo nerasta. „*Kažkoks Drajevskis*“ pasirodė besąs Antanas Grajevskis iš Rimkiškių, o „Srokas“ – Benediktas Soroka. Kratos jų namuose bei akistata su H. Horchu nieko nedavė, tad jie buvo paleisti. Buvo ieškomas ir J. Katutis, tačiau buvo pranešta, jog 1860 m. rugpjūčio 25 d. jis

¹⁴ *Ten pat*, l. 87, 91.

¹⁵ *Восстание 1863 года...*, c. 24.

¹⁶ LVIA, f. 378, PS, 1861, b. 16, d. 1, l. 33–35 (vertimas iš vokiečių kalbos).

¹⁷ *Ten pat*, l. 3.

¹⁸ Kaunas D. *Iš lietuvių knygos istorijos. Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų*, Vilnius, 1986, p. 18–26.

¹⁹ LVIA, f. 378, PS, 1861, b. 16, d. 1, l. 7.

miręs. Liepos 15 d. Bucevičius buvo areštuotas²⁰. Paaiškėjo, jog jis pirmą kartą per Gargždų muitinę vyko balandžio 28 d. ir grįžo balandžio 30 d. Balandžio 29 d. jis buvo pas H. Horchą – tokia data buvo įrašyta ant jo paliktos vizitinės kortelės pavyzdžio²¹. Antrą kartą į Klaipėdą B. Bucevičius per Gargždus vyko gegužės 17 d. ir tą pačią dieną grįžo, nes, matyt, jau žinojo, kad Horchas ir jo padėjėjas Rudolfas Meiksneris (Meixner) raštu patvirtino B. Bucevičiaus tapatybę²². Pats B. Bucevičius neigė buvimą pas Horchą, kelionę į Klaipėdą ir tuos „lietuviškus raštus“.

Šioje byloje yra daug įdomių detalių, kurių šiuo metu patikrinti nėra galimybių. Kad ir Albrechto pastaba 1861 m. birželio 24 d.: esą dvarininkas Tiškevičius pasikores ir taip išvengęs tardymo dėl uždraustų knygų gavimo²³.

Tik rugpjūčio 8 d. uolusis Albrechtas susekė, jog pas H. Horchą kartu su B. Bucevičiumi buvo ne Soroka, o Antanas Montvila. Jį iš trijų asmenų atpažino Albrechto policijos pareigūnai, nors Horchas su Meiksneriu susilaikė: „*anas buvęs su trumpais ūsais ir maža ispaniška barzdele, o šis jų neturi, tad tapatybės teigti jie negalį*“²⁴. Paaiškėjo, jog Montvila su Bucevičiumi Klaipėdoje buvo apsistoję pas Briuningą, kuris, nors ir kelis kartus buvo apklaustas, jų neišdavė, nors gerai žinojo, jog dėl tokio poelgio gali netekti teisės laikyti smuklę²⁵.

Rugsėjo 1 d. buvo suimta Gvalduose pas Adolfą Bucevičių (Bronislovo Bucevičiaus tėvo Benedikto brolių) gyvenusi 35 metų valstietė Magdelena Zimkienė (ne Šimkienė – V. G.). Ji buvo kaltinta, jog su Marijona Gričienė (iš to paties Gvaldų kaimo) nešusi A. Bucevičiui ir A. Montvilai draudžiamų knygų. Iš jos sužinota, kad laisvasis valstietis iš Kalnyčių Jonas Katutis yra gyvas ir paskutiniu metu gyveno Varsėdžiuose. Pasak M. Zimkienės, būtent jis pristatinėdavo knygas Grajevskiui, Rukovskui ir A. Montvilai, iš kurio už tai gaudavęs pinigų ir duonos. A. Bucevičius jos prašęs nieko nei apie Katutį, nei apie dvarininkų susiejimus nepasakoti, net 4 rublius davęs. A. Bucevičius ir A. Montvila davę 9 rublius Kvėdarnos kunigui, kad šis leistų bažnyčioje kasdien melstis už Lenkijos išlaisvinimą²⁶.

Sprendžiant iš bylos eigos, galima teigti, kad M. Zimkienė žinojo, jog Katutis pasislėpė ir jo Varsėdžiuose nėra. Moteris buvo įkalinta Vilniaus citadelėje, vėliau Šv. Jokūbo ligoninėje, nes laukėsi kūdikio.

Valdžios pareigūnus pasiekė žinios, jog Pajūryje rinkdavosi dvarininkai Adolfas Bucevičius iš Beržės(?), Liudvikas Grajevskis iš Popėnų (Papynaujo?), Zaleskis aptarti įvykių Varšuvoje, o vienas iš Bucevičių rinko parašus ir pinigus politiniams reikalams. Liepos 21 d. Kvėdarnos bažnyčioje po mišių jie giedojo patriotines giesmes, o L. Grajevskis grojo vargonais²⁷.

1861 m. rugsėjo 13 d. įsakyta suimti A. Montvilą ir jo dvare padaryti kratą²⁸. Rugsėjo 23 d. antrą valandą dienos į Paragaudį iš Kauno atvyko žandaras Skvorcovas su 4 asmenų palyda ir, dalyvaujant pačiam A. Montvilai, padarė kratą.

Tarp A. Montvilos popierių lenkų kalba buvo rasta lietuviška daina, anot caro valdžios pareigūnų, „*maištingas himnas*“ – „Neprapuls munsu Tiewini pakol mas giwensma“ (pirmoji dainos eilutė)²⁹. Primita manyti, jog tai lenkų legionierių him-

²⁰ *Ten pat*, l. 22.

²¹ *Ten pat*, l. 27.

²² *Ten pat*, f. 378, PS, 1861, b. 16, d. 2, l. 55.

²³ *Ten pat*, b. 16, d. 1, l. 47.

²⁴ *Ten pat*, b. 16, d. 2, l. 88.

²⁵ *Ten pat*, b. 16, d. 1, l. 62.

²⁶ *Ten pat*, b. 16, d. 2, l. 80, 89, d. 1, l. 74–75.

²⁷ *Ten pat*, d. 2, l. 85.

²⁸ *Ten pat*, d. 2, l. 76.

²⁹ *Ten pat*, l. 105.

no teksto sekimas. Priminsiu šio himno istoriją. 1797 m. lenkų poetas, T. Kosciuškos sukilimo dalyvis, Juzefas Wybickis sukūrė eilėrašį „Lenkų legionierių Italijoje daina“. Jis buvo skirtas populiariam generolui Janui Henrikui Dombrovskiui (Dąbrowsk'i), kuris tais pačiais, 1797 metais, Italijoje suformavo savo tautiečių legionus, turėjusius kartu su Napoleono Bonaparto kariuomene kovoti dėl Lenkijos laisvės. Po 1801 metų Prancūzijos ir Austrijos sutarties paaiškėjus, kad Lenkijos laisvė Napoleonui nerūpi, legionai iširo, o J. Wybickio „Dombrovskio mazurka“, įamžinusi tautos kovą už laisvę, pradėjo savarankišką gyvenimą. Ją dainavo lenkų sukilėliai 1831 metais.

Lietuviški šių dainų, arba himnų, žodžiai neprimena J. Wybickio eilėraščio. Lenkiško ir lietuviško teksto ritmas taip pat ne visai vienodas, o tai reikštų ir melodijos skirtumą. Galbūt šie tekstai buvo kuriami ruošiantis 1863 m. sukilimui arba jam jau prasidėjus, nes žinoma gana daug šios grupės dainų atmainų.

„Neprapuls munsu Tiewini“ 1920 m. paskelbė M. Biržiška knygoje „Dainų atsiminimai. Iš Lietuvos istorijos“. Šį tekstą pakartojo A. Janulaitis „Karo archyve“ 1925 m. Yra žinomi keli ilgesni šio himno variantai. Vienas jų 1874 m. užrašytas Seredžiuje, kitą 1893 m. iš Kivylių (Telšių apskr.) gyventojos Kaunackienės užrašė M. Davainis-Silvestraitis³⁰.

Pas A. Montvilą rasto himno tekstas yra toks:

*Neprapuls munsu Tiewini, pakol mas giwensma,
Nepretelus munsu ziames wysus isznaykinsma.*

*Nug Austrioku, Maskolu, Prusu
Atimsma brungi Tiewini munsu.*

*Eysma broley wysi kartu kur Nemonas plauki,
Paklaus Lenkay weyziedami, koks ten Wayskas trauki?*

*Tat Zemayteley, tat broley iunsu,
Eynam atimti Tiewini munsu.*

*Tyn bus grazey paziurieti, blizginy dalgey lancas
Stowies wajskas kaypo muras Zemaycziu powstancas.*

*Motina munsu! Tiewini szwęta!
Mas tawo sunay, busi tu atimta!!*

*Tonkart ponay ir muzykay wysi ligi busma,
Tonkart karta paskutyni wysi padayniusma.*

*Nug Austrioku, Maskolu, Prusu
Atimsma brungi Tiewini munsu.*

Nesileidžiant į šio teksto analizę, nes tai būtų kitų tyrimų dalykas, reikėtų pastebėti, kad S. Daukantas ir kiti to meto

³⁰Girininkienė V. Ką dainavo lietuvių sukilėliai? *Atgimimas*, 1990, bal. 18–25, nr. 16(77).

šaltiniai svetimžodį „vaiskas“ vartoja kariuomenės prasme³¹. Tad šio teksto penktąjį posmelį galėtume perteikti taip: „*Tai bus gražu pažiūrėti, išblizginti dalgiai, lankai | Stovės kariuomenė kaip mūras Žemaičių sukilėlių*“. Galimas dalykas, kad šis himnas turėjo ir savo autorių, ir užsakovą. 1830 m., ruošiantis sukilimui, Raseinių, Telšių ir kitose apskrityse jau buvo susikūrę slapti sukilėlių komitetai³², o 1831 m. birželio 21 d., per sukilimą, – ir visos Žemaitijos centrinė vyriausybė, turėjusi organizuoti bendrą sukilėlių kariuomenę³³.

Rugsėjo 24 d. Kvėdarnos kaimo valdyboje įvyko pirmasis Antano Montvilos tardymas. A. Montvila neigė išvyką į Klaipėdą, nors B. Bucevičių ir H. Horchą asmeniškai pažįstas, jokių „*lietuviškų raštų*“ nematęs, apie lietuvišką himną nieko nežinąs, nes jis buvęs tarp senų popierių, o lenkišką himną radęs liepos 25 d. Šilalės bažnyčioje per Onines, įsidėjęs į kišenę ir paskui pamiršęs. Anot A. Montvilos, „Neprapuls munsu Tiewini“ gali būti rašyta jo pusbrolio Sakelio arba tėvo, kurie jau yra mirę. Liepos 21 d. jis buvęs Kvėdarnos bažnyčioje, su kitais dvarininkais giedojęs patriotinį lenkišką himną. Bažnyčioje matęs brolių Julijoną, Liudviką ir Tada Grajevskius, Antaną (ne Adolfą – V. G.) Bucevičių, Vladislovą Sycką, daktaro Gobiatos sūnų, o kitų nepamenąs. Ar buvo kunigas – nematė, kas grojo vargonais – nepastebėjo³⁴.

Rugsėjo 24 d. krata buvo padaryta ir Liudviko Grajevskio namuose, Papynaujo dvare. Pas jį rasta patriotinė daina lenkų kalba, apie svarą parako ir dėžutę su šoviniais³⁵. Tą pačią dieną Kvėdarnoje apklausiamas jis teigė, jog šovinius laikęs medžioklei, J. Katučio nepažįstas, suimtų moterų niekada nematęs, o vargonais grojęs ne jis, o jo brolis Tadas³⁶.

Kvėdarnoje apklaustas Adolfas Bucevičius taip pat visko išsigynė³⁷. Buvo suimtas Raseinių apskr. valstiečių kaimo bendruomenės delegatas Simonas Zamas, valdininkui Romanovskiui klaidingai nurodęs J. Katučio buvimo vietą, dėl ko šis spėjo pasislėpti³⁸.

Iki tol viską neigęs, Vilniaus citadelėje įkalintas Bronislovas Bucevičius 1861 m. lapkričio 19 d. Vilniaus politinių bylų tardymo komisijai prisipažino. Jis teigė, jog atostogų metu, kovo 26 ar 27 dieną, grįždamas iš Kijevo universiteto namo, savaitei ar ilgiau apsistojęs Vilniuje pas savo seserį Olgą Pusję. Ten jis susitikęs su pažįstamu literatu Akelevičiumi, lankęsis jo namuose. Akelevičius jam garsiai perskaitęs savo lietuviškus kūrinius, vieną parašytą proza, kitą – eilėmis, tačiau juose jis jokio antivyriausybinių turinio nepastebėjęs. Bucevičius, paprašytas juos atspausdinti Klaipėdoje, sutikęs, nes netoli šio miesto gyvenąs. Šiuos kūrinius Akelevičius jam įteikęs Kaune. Iš Kauno jis vykęs į Judrėnus. Pakelyje užsukęs pas kaimyną Montvilą, prašydamas jo kartu važiuoti į Klaipėdą, nes ten niekada nebuves. Tada jie kartu nuvykę pas Horchą, su kuriuo sulygę už 55 rb sidabru su priedu véliau. Su spausdinamų kūrinių turiniu jis trumpai supažindinęs A. Montvilą. Ir toliau:

„*Aš nieko nežinau apie kokias nors uždraustas knygas ir brošiūras; nei pas Montvilą,*

³¹ *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1996, t. 17, p. 942.

³² Sliesoriūnas F. *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius, 1974, p. 64, 65.

³³ *Ten pat*, p. 105.

³⁴ LVIA, t. 378, PS, 1861, b. 16, d. 2, l. 112–115.

³⁵ *Ten pat*, l. 106.

³⁶ *Ten pat*, l. 109–110.

³⁷ *Ten pat*, l. 118.

³⁸ *Ten pat*, d. 1, l. 90.

nei pas kurį nors kitą jų nemačiau, pats jų neturėjau, iš užsienio nevežiau. Prabuvoęs apie 4 mėnesius arešte turėjau laiko apsvarstyti savo neapgalvotą poelgį, todėl skubu nuoširdžiai ir atvirai viską paaiškinti. Aš taip pat širdingai apgailėstauju, jog karštai išitraukiau ir taip patekau į dabartinę nelaimingą padėtį. Prašau vyresnybę matyti šiame poelgyje tik lengvabūdiškumą ir atlaidžiai spręsti apie jaunystės nusikaltimą“³⁹.

B. Bucevičiaus poelgyje nusikaltimo nebuvo – jis prisipažino (nors ir po 4 mėnesių!), kūriniai išspausdinti nebuvo. Teisiamasis neneigė, jog iš seniau pažinojęs Akelaičių, Montvilą, o pastarasis – Horchą ir kitus dvarininkus. Visa grandinė žmonių, susietų glaudžiais dalykiniais ryšiais. Tačiau 1860–1861 m. dvarininkai valdžiai mažiau rūpėjo. Didžiausias rūpestis buvo studentai, ypač besimokantys Rusijos universitetuose. Jie buvo nuolatiniai riaušių ir manifestacijų organizatoriai ir dalyviai. Dar tebebuvo gyvas ir Simono Konarskio atminimas. Juk po jo nužudymo Vilniuje 1839 m. Medicinos–chirurgijos akademija buvo iškelta į Kijevą. O tų riaušių tikslas buvo ne toks jau paprastas – vienokia ar kitokia forma atkurti Lenkijos ir Lietuvos valstybę. Su Rusija ateities perspektyvų nesiejo jokia visuomeninė srovė arba grupuotė⁴⁰. Tad į šį „jaunystės nusikaltimą“ buvo pažiūrėta labai rimtai, ir B. Bucevičiui nebuvo atleista. Generalgubernatorius V. Nazimovas, anot jo, vykdydamas bajorų maršalkų nuolatinis prašymus pašalinti iš krašto pagrindinius „protų kiršintojus“ – Rusijos universitetuose besimokančius studentus, turėjo pirmiausia rūpintis visuomenine tvarka, o ne jaunimo norais ar nenorais studijuoti⁴¹. Apskritai carinėje Rusijoje priklausomumas socialiniam luomui ar grupei visada turėjo pirmąją reikšmę. Antai po 1863–1864 m. sukilimo pagrindiniu priešu tampa katalikų dvasininkija, ir tuomet, kad ištremtų kunigą, reikėjo nedaug – vos vieno skundo. Taigi tikriausiai mediciną (B. Bucevičiaus vyresnysis brolis Nestoras Bucevičius, baigęs medicinos studijas, vertėsi gydytojo praktika Charkovo gubernijoje⁴²) Kijevo universitete studijavęs Bronislovas Bucevičius 1862 m. sausio 26 d. buvo pripažintas kaltu⁴³ ir V. Nazimovo nurodymu vasario 1 d. pusę penkių ryto traukiniu, lydimas žandarų, buvo išsiųstas atlikti valstybinės tarnybos Jaroslavyje⁴⁴. Vasario 19 d. nuteistasis pasiekė tremties vietą⁴⁵. 1870 m. jis dirbo sekretoriumi Jaroslavlio gubernijos valdyboje, prašė leidimo sugrįžti į Lietuvą. Atsakyta – leidžiama gyventi visur, išskyrus Vakarų gubernijas⁴⁶. 1873 m. leidimo sugrįžti sūnui prašė Teklė Bucevičienė⁴⁷. Leidimas sugrįžti į Tėvynę iš caro kanceliarijos III skyriaus buvo gautas tik 1874 m. sausio 3 dieną. Neaišku, kada B. Bucevičius grįžo. Mirė Judrėnuose 1917 m.

Kas gi buvo M. Akelaičio maištingo turinio kūrinuose, kurie buvo išversti į vokiečių ir į rusų kalbas?⁴⁸ Pirmajame – „Gromata Wylniaus Senelio“ – parašytame proza, buvo pasakojama apie demonstracijas Varšuvoje, pamaldas karmelitų bažnyčioje, susidorojimą su tikinčiaisiais, 5 demonstrantų laidotuves.

³⁹Ten pat, d. 2, l. 170–171.

⁴⁰Aleksandravičius E., Kulakauskas A. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 152.

⁴¹Восстание 1863 года. Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг., Москва, 1964, с. 31.

⁴²LVIA, f. 378, PS, 1861, b. 16, d. 2, l. 188.

⁴³Ten pat.

⁴⁴Ten pat, d. 1, l. 233.

⁴⁵Ten pat, l. 240.

⁴⁶Ten pat, d. 2, l. 213, 217.

⁴⁷Ten pat, l. 223.

⁴⁸Ten pat, l. 19–24; 30–33; 230.

Antrasis – „Pasaka senelio“ – parašytos eilėmis. Jos autorius („Wargdienelis izz Letuwos“) pasakoja apie caro valdžios pareigūnų (Maskolių) elgesį Lietuvoje:

<i>Bažnyčias szventas užeme, Kunigus musu istreme, Liepe jiems neszioti barzdas, Kalbetie Maskoliui małdas</i>	<i>Jeı kas priešai ką tarytų – Siberijon nuvarytu! Ir prikaltu prie karuczių, Kastie aukso ir žibuczių.</i>
--	---

Prie lenkų buvę kitaip:

*Lankams wałdant kitaip buvo:
žmonija warguose nežuwo!
Mokestis lengwas mokejo;
Luosi trauke, kur norejo.*

Ateitis – drauge su Lenkija:

<i>Waj broliai! Gero nebus Kolioj kęsime Maskolius Taigi drąsiai pasakykim, Sawo norą isztarykim.</i>	<i>Prie Lanku wisi szaukimes Iszvieno prie ju głauskimes: Ba su Lankajs, kaip sutiksim; Szlektomis bajorais liksim.</i>
---	---

Iš baudžiauninkų kilęs inteligentas Mikalojus Akelaitis (1829–1887), poetas, kalbininkas, istorikas, beletristas, vienas iš 1863 m. sukilimo dalyvių Augustavo vadvadijoje, buvo nuosaikus Lenkijos ir Lietuvos valstybės šalininkas, palaikė unijos idėjas. Tapęs inteligentu, jis neišsižadėjo savo valstietiškos, taip pat ir lietuviškos kilmės ir visokiais būdais stengėsi šviesti paprastą liaudį⁴⁹. Minėtuose atsišaukimuose reiškiamas valstiečių požiūris į žemę bei jos reformą. Jis manė, kad žemė turi tapti valstiečių nuosavybe, ir jie ją gautų eidami išvien su Lenkija prieš caro valdžią. Akelaitis agitavo sukilti prieš caro valdžią, kuri apgavo valstiečius laisvės (*liuosybės*), t. y. baudžiovos panaikinimo, pažadais.

Šiame rašinyje nei M. Akelaičio gyvenimo, nei jo kūrybos nenagrinėsime. Mums svarbu tai, jog B. Bucevičius su M. Akelaičiu buvo iš seniau pažįstami. Tai nenuostabu, juk 1859 m. M. Akelaitis gyveno visai netoli Kvėdarnos, Rietave – kunigaikščio Irenėjaus Oginskio rūmuose. Po to, kai B. Bucevičius savo prisipažinime tardymo komisijai paminėjo Akelaičio pavardę, prasidėjo karštligiškos M. Akelaičio gaudynės. Jo ieškojo Vilniuje, po to Rietave, Surviliškyje (netoli Kėdainių). Taikos tarpininkas Kudrevičius, pas kurį Surviliškyje gyveno, žandarus pasiuntė į Kauną, esą ten jis nuvykęs sužinoti taikos tarpininkų suvažiavimo laiko. Paaiškėjo, jog M. Akelaitis Kaune nesilankė. Žandarai vis pasivėluodavo atvykti į tas vietas, kuriose esą jis ką tik buvęs. Paaiškėjo, jog jis buvo pas Medekšą (netoli Kauno), po to – Vilkiyoje, o iš ten nuvyko į Užnemunę, į Lenkijos Karalystę⁵⁰.

Kratos Surviliškyje metu tarp Kudrevičiaus daiktų žandaras Čerbakovas ra-

⁴⁹Jurginis J. Įvadas, kn. A. Janulaitis, *Mikalojus Akelaitis*, Vilnius, 1969, p. 3–4.

⁵⁰LVIA, f. 378, PS, 1861, b. 16, d. 1, l. 106–110.

do M. Akelaičiui priklausiusias 97 knygas prancūzų, vokiečių, lenkų, rusų, lietuvių kalbomis, 103 lapus rankraščių. Ten buvo ir M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystė“, S. Stanevičiaus „Dainos Žemaičių“ bei K. Donelaičio „Metų laikų“ vertimo į lenkų kalbą rankraštis⁵¹. M. Akelaičio rankraščiai buvo įsegti į B. Bucevičiaus tardymo bylą, kas dabar tik padidina jos išliekamąją vertę.

Šioje byloje tardyti Magdalena Zimkienė, Simonas Zamas, Antanas Grajevskis buvo išleisti namo. 1862 m. sausio 29 d. iš Vilniaus citadelės buvo išleistas ir Antanas Montvila. Jis turėjo prisistatyti Kauno gubernijos viršininkui, o iš ten jau galėjo grįžti į Paragaudį⁵². Už nuopelnus „išaiškinant spausdinimą Memelyje piktybiško turinio kūrinius, Prūsijos policijos seržantui Albrechtui jo didenybė imperatorius leido paskirti apdovanojimą – 300 rub. sidabru“⁵³.

1863 m. rugsėjo 22 d. Laikinajame karo lauko auditoriate prie Vilniaus karinės apygardos kariuomenės štabo pradėta byla „Apie dvarininkus Antaną ir Julijoną Montvilas, ir kitus“⁵⁴. Šioje byloje buvo tardomi broliai Montvilos, kolegijos sekretorius iš Pajūrio* dvaro Adolfas Gobiato, Pranas Putramentas, švėkšniškis Antanas Voiničius dėl dalyvavimo 1863–1864 m. sukilime. Jie buvo suimti rugpjūčio 28 d. ir laikomi Tauragėje, o nuo 1864 m. sausio 22 d. – Kauno kalėjime. Tą pačią dieną taip pat buvo suimtas Kvėdarnos bažnyčios klebonas kunigas Stanislovas Guževskis ir kunigas Juozapas Bortkevičius. Jie visi buvo kaltinami sukilėlių rėmimu. Iš, matyt, įvairiais būdais iš valstiečių (minimas ir žydas Abramovičius) išgautų liudijimų galima susidaryti apytikrį vaizdą apie Kvėdarnos dvarininkų veiklą sukilimo metu. Tiesa, kaltinamieji viską neigė, bet tais skundais buvo tikima ir jų pagrindu buvo paskirtos bausmės.

A. Montvilos namuose dažnai rinkdavosi dvarininkai Adolfas Bucevičius, Cezaris Zaleskis, Cvirtunas(?) ir kiti, jis pats dalyvavo sukilime, į jį įtraukė ir valstietį Kazimierą Piktarną. Jo dvare buvo siuvami sukilėliams rūbai⁵⁵. Julijus Montvila sukilėlius aprūpino rūbais, davė jiems arklius ir amuniciją, siuntė pas juos savo darbininkus, su jais ir valstietį Bartolomiejų Petrošių, savo namuose priimdavo sukilėlius ir juos maitino. 1863 m. pavasarį pas J. Montvilą į Dvarviečius atvyko broliai Antanas ir Aleksandras Montvilos, Juškevičius, Butkevičius ir jie kartu, taip pat ir darbininkas Plechanovičius, vyko į Stemples, kur trečią dieną po išvykimo įvyko

Promata Wylnianus Senelio.

*Tegut bus pagarbintas
Deusus Kristus! Sveikni gyvi, mie-
li mano broliai Lietuvininkai.
Sveikni gyvi jus Seneliai ir Se-
nutes, jus Berneliai ir Merg-
les, visi ir visi wajneliai tos
mūsų graivos Lietuvelės!*

*Asi Wylnianus Senelis,
sveikinu jus visus leisdamas
srita, gromata. Persuaptynite
ja, ir sujimkite ja, in gatwa.*

M. Akelaičio
atsišaukimas. 1861 m.
Iš Lietuvos valstybės
istorijos archyvo
fondu

⁵¹ Ten pat, l. 110, 114–198.

⁵² Ten pat, l. 235.

⁵³ Ten pat, l. 233.

⁵⁴ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 1108.

* Dabar – Gražjūris. Vyr. red. pastaba.

⁵⁵ Ten pat, l. 2, 245, 258.

sukilėlių kautynės su caro kariuomenės daliniu⁵⁶. A. Montvila į Paragaudį grįžo tik po dviejų mėnesių⁵⁷.

Kunigus S. Guževskį ir J. Bortkevičių įskundę valstiečiai Kleiba ir Neimanas liudijo, jog kunigai rinkę pinigus sukilėliams. Valstietis Domininkas Arnašius liudijo, kad pas kunigą Guževskį dažnai rinkdavosi dvarininkai, o ypač 1863 m. pavasarį. Atvykdavo Sycka(?), Adolfas Bucevičius, Herkulanus Tomkevičius, Adolfas ir Severinas Gobiato, Antanas Montvila, Cezaris Zaleskis ir kiti. Kartą pas kunigą atvykę sukilėliai ir jis jiems prikrovęs du vežimus avižų⁵⁸. Antanas Voiničius padėjęs įrengti Švėkšnos miške sukilėliams stovyklą⁵⁹. Adolfas Gobiato sukilėlius aprūpinęs apranga, Adolfas Bucevičius – šautuvais⁶⁰. Montvila, Bucevičius, Sacko minimi ir 1863 m. vasario 24 d. Telšių miesto ir pavieto karo viršininko pranešime Kauno gubernatoriui. Esą jie prikalbinę apylinkės dvarininkus rengtis sukilimui. Giriiose susirinkusius apylinkių gyventojus atsargos karininkas Hržonstovskis apmoko kariškos rikiuotės. Pas A. Montvilą ir Adolfą Bucevičių buvo padarytos kratos, bet nieko nerasta⁶¹.

Kaip jau buvo minėta, teisiamieji viską neigė ir iš šios bylos neaišku, ar visi buvo nubausti. A. Gobiato buvo ištremtas į Tobolsko guberniją⁶². A. Montvilos kaltei įrodyti trūko įkalčių ir reikiamo paliudijimo, tačiau jis „... kaip politiškai nepatikimas administracine tvarka buvo išsiųstas gyventi griežtoje priežiūroje į Olonecą“⁶³. Tik 1874 m. sausio 21 d., „remiantis caro įsakymo penktuoju punktu“, A. Montvilai buvo leista grįžti į Tėvynę⁶⁴. Neaišku, kur jis grįžęs gyveno, nes Paragaudžio dvaras buvo konfiskuotas.

Daugiau apie Antaną Montvilą duomenų nerasta. Tai, ką pavyko perteikti, tik patvirtina, jog Kvėdarnos apylinkėse kelerius metus veikė išimtinai dvarininkų sambūris, kurio nariai buvo skatinami palaikyti sukilimą, dalyvauti jame arba remti sukilėlius. Prie jų aktyviai šliejosi ir Kvėdarnos kunigai. Į šią veiklą buvo įtraukiami ir sambūryje dalyvavusių dvarininkų valstiečiai. Tardymo medžiaga akivaizdžiai rodo šių žmonių supratingumą ir politinę brandą, kas taip pat tik patvirtina sutelktos bendros veiklos buvimą.

Straipsnis „Versmės“ leidykloje gautas 2002 11 08, spaudai parengtas 2004 07 18.

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ monografijoje „Kvėdarna“, Vilnius, *Versmė*, 2004, p. 138–147 (vyriausiasis redaktorius sudarytojas Kazys Misius).

Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2007 08 24.

⁵⁶ 1863 m. pavasarį prie Kvėdarnos kovojo Severino Groso ir Boleslovo Dlusio būriai. Žr.: Maksimaitienė O. *Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m.*, Vilnius, 1969, p. 114.

⁵⁷ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 1108, l. 57, 245.

⁵⁸ *Ten pat*, l. 295, 249.

⁵⁹ *Ten pat*, l. 245.

⁶⁰ *Ten pat*.

⁶¹ Steponaitis V. Medžiaga 1863–64 metų sukilimo istorijai, *Karo archyvas*, Kaunas, 1925, t. 2, p. 66–67.

⁶² *Ten pat*, l. 286.

⁶³ *Ten pat*, l. 310.

⁶⁴ *Ten pat*, l. 314.